گەلکوژی چییە: پێناسە، ڕوونکردنەوە، ڕەخنە و کێشەکان

بەشی دووەم

شاخەوان شۆڕش

چەمکی مەبەست

لەم بەشەدا جەخت دەخەینەسەر چەمکی **مەبەست** ی لەناوبردن لە تاوانی گەلکوژیدا.

نەتەوەیەکگرتووەکان لە پێناسەکەیدا جەخت لەسەر هەبوونی نیاز یا مەبەستی لەناوبردنی هەموو یا بەشێکی نەتەوەیەک، گروپێکی ئایینی، ڕەگەزی یا ئەتنی دەکاتەوە.[1] لە پێناسەکەی UN دا دوو چەمک بوونەتە جێگای ڕەخنە و مشتومڕی شارەزایانی جیهانی بەگشتی و شارەزایانی گەلکوژی بەتایبەتی، ئەوانیش چەمکەکانی **مەبەست** (نیاز) و **بەش** ن. پێناسەکە جەخت دەخاتە سەر ئەوەی، ئایا تاوانکار "مەبەستی" لەناوبردنی بەشێکی یا کۆی گروپە قوربانییە نەویستراوەکەی هەبووە، هەروەها ئایا ئەو "بەشەی" لەناوبردراوە کاریگەری لەسەر مانی گروپەکە هەیە، یان ئایا بەشە لەناوچووەکە بەشێکی هێندە تایبەت و گرنگن بەجۆرێ کە هەڕەشە لەسەر مانەوەی تێکڕای گروپەکە دروست بکەن.[2]

بەرلەوەی بچینەسەر چەمکی مەبەست، پێویستە بگوترێت، زۆربەی ڕەهای شارەزایان لەسەر ئەوە تەبان کەوا ناوکی گەلکوژی بوونی مەبەستی لەناوبردنی گروپێکە، یا بوونی کردار و کردەوە بۆ لەناوبردنی گروپێکە، ئەوەش لە پێناسەکەی UN دا جەختی لەسەر کراوەتەوە.

چەمکی مەبەست و ئەگەری سەلماندنی

لە ئەگەری بوونی کوشتارێکی گەورە یا بەرفراواندا، کە جۆری پاکتاوی گروپێک پیشان بدات، دەکرێ ئەو کوشتارە ببێتەهۆی پاکتاوی ژمارەیەکی زۆری گروپە قوربانییەکە، بەڵام بەبێ سەلماندنی بوونی مەبەستی لەناوبردن لەلایەن تاوانکارانەوە، ئەو کوشتارە هەروا ئاسان ناچێتە خانەی گەلکوژی بەپێی پێناسەکەی UN. جگەلەوەی ئەگەر ژمارەی بەشە لەناوبردراوەکە کاریگەری نەکاتە سەر بوونی تەواوی گروپەکە، ئەوە دیسان مەرج نییە بە گەلکوژی دابندرێت (دواتر زیاتر دێمە سەر چەمکی بەش). لەبەرئەوە دەکرێ دڕندەترین کوشتار نەچێتە خانەی گەلکوژی، ئەگەر مەرجەکانی ئەو پێناسەیە پڕنەکەنەوە، دیارە ئەوش پێشگرێکی کوشندەی ناساندنی کوشتاری دڕندانە و گەورەیە بە تاوانی گەلکوژی. بۆنمونە کوشتنی 200 تا 300 هەزار مرۆڤی دارفوری لە وڵاتی دارفور لە ڕۆژئاوای سودان، تائێستا نەبووەتە هۆی ئەوەی ئەو کوشتارە لە لایەن UN ەوە بە تاوانی گەلکوژی دابندرێت.

لە ڕوانگەیەکی یاساییەوە بۆ بوونی تاوانی گەلکوژی سەرنج بەشێوەیەکی بنچینەیی دەدرێتە ئەگەری بوونی مەبەستی لەناوبردنی گەل یا گروپێک لە کوشتاردا. هەروەها جۆری مەبەستەکە چییە و لە چ ڕونگەیەکەوە بووە، بەمجۆرە ئایا تاوانکار ئەو مەبەستەی هەبووە کە لە پێناسەکەی UN دا جەختی لەسەر کراوەتەوە.

تێگەیشتنی دادگای نێونەتەوەیی بۆ تاوانکاریەکانی ڕواندا ICTR بۆ بوونی مەبەستی لەناوبردن لە تاوانی گەلکوژیدا ئەوەیە، کەوا تاوانکار لە جێبەجێکردنی تاوانەکەدا هەوڵ دەدات ئامانجێکی دیاریکراو لە ڕێگای کردارە هەنوکەییەکەی بەدەست بهێنێت. واتە ئامانجەکە دواتر لە دوای جێبەجێکردنی تاوانەکە دێتەدی. ئەوە پێی

دەگوترێت **مەبەستی تایبەت** special intent . گوتنی ئەوە بەشێوەیەکی بەرفراوانتر، تاوانکار بەویستەوە تاوانەکە ئەنجام دەدات، بێ ئەوەی لەو ساتەدا هیچ ئامانجێکی زیاتری هەبێت؛ تاوانکار دەزانی کارەکەی ئەو دەبێتەهۆی یا دەکرێ ببێتەهۆی هێنانەدی ئەنجامێکی دیاریکراو؛ تاوانکار دەزانێ یا دەبێ زانیبێتی ئەو کردارەی دەبیتەهۆی یا دەکرێ ببیتەهۆی هێنانەدی ئامانجێکی دیاریکراو.[3]

دادگای نێونەتەوەیی بۆ تاوانکاریەکانی ڕواندا ICTR پێناسەی "مەبەستی تایبەت" ئەوها دەکات؛ "مەبەستی تایبەت، مەبەستێکی دیاریکراوە، وەکو تایبەتمەندیەکی داواکراوی تاوانەکەیە، کە تیایدا تاوانکار ڕاکشاوانە هەوڵی بەرهەمهێنانی کارە بڕیار لەسەردراوەکە دەدات. بەمجۆرە مەبەستی تایبەت لە تاوانی گەلکوژیدا مەبەستێکە بۆ لەناوبردنی هەموو یا بەشێکی ناسیۆن، ڕەگەزێک، گروپێکی ئایینی یا ئێتنی."[4]

لە یەکلاکردنەوەی ئەگەری بوونی مەبەستی تایبەت لە کوشتاری توتسیەکانی ڕواندا، لەبەرئەوەی کوشتارەکە هێندە گەورە، درندە و سیستەماتیکی بوو، دادگاکە تووشی کێشەیەکی ئەوتۆ نەهات. بەڵام دادگای نێونەتەوەیی بۆ تاوانکاریەکانی یوگوسلاڤیا ICTY تووشی کێشەی زۆر هات بۆ سەلماندنی ئەگەری بوونی مەبەستی تایبەت لە کوشتاری بۆسنیەکاندا. بۆنمونە لە دادگاییەکەی گۆران یەلیسیچ Goran Jelisic (کە بە تاوانی کوشتن و تالانەکانی ناوچەی برکۆ لە باکوری ڕۆژهەڵاتی بۆسنە لە مای 1992 درایە دادگا)، دادگا نەیتوانی بە تاوانی گەلکوژی تاوانباری بکات و گوترا؛ "نەتوندرا بەبێ هیچ گومانێک بسەلمێندرێت، کەوا تۆمەتبار مەبەستی تایبەتی گەلکوژی لەخواستیدا هەبووە."[5] لە کەیسی ڕادیسلاڤ کریستیچ Radislav Krstic [6] دوای هەشت ساڵ مشتومڕ ئەوجا دادگا هاتە سەر ئەو بڕیارە کۆتاییەی کەوا مەبەستی تایبەتی لەناوبردن لە کوشتارەکەی سرەبرەنیسادا هەبووە، بەمشێوەیە تۆمەتبار بە تاوانی یارمەتی و بەشداری لە تاوانی گەلکوژی تاوانبار کرا.

سەڵماندنی بوونی مەبەستی لەناوبردن هەمیشە یەکێک لە پرسیارە کێشەئامێزەکان بووە، دیارە لە لایەن شارەزایانەوە لێکدانەوەی جوداشی بۆ دەکرێت. بۆیە بوونی بەڵگە بۆ مەبەستی لەناوبردن زۆر گرنگە.

بەهۆی نەبوونی دەکومێنتی نووسراو کە تیایدا ئاماژە بە مەبەستی لەناوبردن بکات، یان بەهۆی نەبوونی ڕاگەیاندن و بەیانی فەرمی سەبارەت بە مەبەستی کوشتار، سەڵماندنی بوونی مەبەست سەختە. بۆنمونە جۆن ڕۆس Jhon K. Roth دەڵێ، "سەڵماندنی بوونی مەبەستی گەلکوژی (بەبێ بوونی بەڵگەی نووسراو یا ڕاگەیاندنی ئاشکرا) زۆر سەختە، تا ئەو کاتەی لەناوبردنی گروپێک چیتر ناتواندرێ بشاردرێتەوە."[7] کارەساتی دارفور نمونەیەکی زیندووە لەمبارەیەوە.

لەزۆربەی کۆمەڵکوژییەکاندا تاوانکار هەوڵ دەدات خۆی لە ڕاگەیاندنی مەبەستی تاوانکاریەکەی بپارێزێت، یا هەوڵ دەدات کوشتارەکە بە بەرگریکردن لە نیشتیمان ببەستێتەوە، ئەوەش لە چوارچێوەی بوونی جۆرێکی جەنگ. دیارە لە زۆربەی کۆمەڵکوژیەکاندا کە لە نێوان ستات و گروپی نەویستراودا ڕوودەدەن، جۆرە جەنگێک وەکو بۆنمونە جەنگی ناوخۆ لە نێوان گەلی ژێردەست و ڕژێمی دیکتاتۆردا لە ئارادا بووە.

هێلین فەین Helen Fein وەکو ئەوان پێیوایە، مەبەستی ڕانەگەیندراوی تاوانکار وادەکات سەڵماندنی بوونی مەبەست زۆر سەخت بێت. ڕاتنەر و ئەبرام Ratner and Abrams پێیانوایە بۆیە لەزۆربەی بارەکاندا، بەڵگەکانی سەڵماندنی بوونی مەبەست، ناڕەستەوخۆ و بەپێی هەلومەرجەکانەوە دەبن.[8]

له لایەکیتر جۆن وێب Jhon Webb كه یاساناسه پێیوایه، ئاسانكردنی سەڵماندنی بوونی مەبەستی لەناوبردن ڕەخنەهەڵدەگرێ، چونکە بەبێ کوشتاری بەشێکی دیاری گروپی قوربانی، بەپێی پێناسەکەی UN، ئەو کوشتارە ناچێتە ژێر خانەی گەلکوژی.[9]

بەپێی جۆناسۆن و چەلک Chalk and Jonasshon سەڵماندنی تاوانی گەلکوژی پێویستی بە بەڵگەی یەکلاکەرەوە و باوەڕپێکراو سەبارەت بە بوونی مەبەستی لەناوبردن هەیە. گۆتەی سۆزدار و لایەنگیرانە سودیان بۆ سەڵماندنی یاسایی نییە. کاتێ لایەنی قوربانی بانگاشەی بوونی تاوانی گەلکوژی دەکەن و ڕاپۆرت لەمبارەیەوە دەدەن، پێویستە ئەو بانگاشە و ڕاپۆرتانە پشتڕاست بکرێنەوە. هەروەها کاتێ کە تاوانبار لە وتەکاندا هەڕەشە دەکەن، پێویستە لەو گوتنانە بکۆڵدرێتەوە، کەوا ئایا ئەو وتانە تەنها هەرەشەی سەرپێین یا پەیوەندی بە کرداری گەلکوژانەی پلانبۆدانراوەوە هەیە.[10] لەلایەکیتر ئەوان پێیان وایە ئەگەر مەبەستی تاوانبار شتیتریش بێت، بەڵام ئەگەر تاوانبار بزانێ کە کردارەکەی بێ یەکودوو دەبێتە گەلکوژی، ئەوە لەو بارەدا مەبەستی لەناوبردن لە ئارادایە. دیارە ئەو گوتنە کێشەی هەیە، چونکە ئەگەر تاوانبار مەبەستی لەناوبردن نەبێت، چۆن دەتوانرێ بسەڵمێندرێت، کە تاوانبار زانیویەتی کردارەکەی دەبێتە گەلکوژی؟ چۆن دەتواندرێ تاوانی گەلکوژی بسەڵمێندرێت، ئەگەر لە بنچینەدا مەبەستی لەناوبردن نەبووبێت؟ بۆ سەڵماندن ڕەنگە تەنها بوونی بەڵگەی نوسراو و لێکۆڵینەوەی چڕی هەردوو بەرەی ناکۆکی بتوانن ئەوە بسەڵمێنن. ئەوەش لە هەموو بارێکدا ئاسان نییە، یا سەختە بکرێت.

بەپێی ڕاتنەر و ئەبرام Ratner and Abrams پێناسەکەی نەتەوەیەکگرتووەکان سەبارەت بە چەمکی مەبەست، کەموکوڕی هەیە، چونکە چەمکی مەبەست بە وردی ڕوون نەکراوەتەوە. ئەوان دەڵێن، دەکرێ بەهۆی کۆکردنەوەی بەڵگەی جۆراوجۆری زیندوو بگەینە ئەو ئاستەی بوونی مەبەستی لەناوبردن بسەڵمێندرێت.[11]

سکرتێری نەتەوە یەکگرتووەکان کۆفی ئەنان، لە وتەیەکیدا دەڵێ، ئەگەر ژمارەی بەشی لەناوبردراو گەیشتە 30 یا 40 لەسەدای سەرجەمی گروپە قوربانیەکە، ئەوە گومان لە بوونی نیازی لەناوبردن نییە و کوشتارەکە گەلکوژییە.[12]

لەلایەکیتر تەنها سەڵماندنی مەبەستی لەناوبردن خۆیلەخۆیدا نابێتەهۆی بوونی تاوانی گەلکوژی، ئەگەر بەشە لەناوبراوەکە هێندە زۆر نەبن یان لەڕووی چۆنایەتیەوە هێندە گرنگ نەبن، بتوانن هەڕەشە لە بوونی ئەو گروپە قوربانییە بکەن، بە بۆچوونی گەلێ لە یاساناسان. لەلایەکیتر تائێستا UN پێیوانییە، کوشتنی 300 هەزار دارفوری بوونەتە هۆی هەڕەشە لەسەر بوونی گەلی دارفور، هەروەها پێیوانییە ئەو کوشتارە دەتوانی بوونی مەبەستی لەناوبردن بسەڵمێنێت. بەپێچەوانەی UN، ڕێکخراوی مافەکانی مرۆڤ و ئەمەریکا کوشتاری دارفور بە تاوانی گەلکوژی دادەنێن.

سەڵماندنی بوونی مەبەستی لەناوبردن لەلایەن تاوانکارەوە، دەکرێ بسەڵمێندرێت لەئەگەری بوونی یەکەم: بەڵگەنامە و دەکومێنتدا. واتە کاتێ دەسەڵاتی تاوانکار بە نووسراو بڕیاری لەناوبردنی گروپێک خەڵک لەسەر بنەچەی ڕەگەزییان، یان ڕەوتی ئایینیان هتد. دەدات. بۆنمونە بڕیارەکانی سەرکردایەتی ڕژێمی ئێراق لە شاڵاوەکانی ئەنفالدا دژ بە کوردەکانی ناوچە حەرامکراوەکانی کوردستان، بەڵگەن بۆ سەڵماندنی بوونی مەبەستی لەناوبردن. یانژی بوونی بەڵگەی جۆراوجۆر وەکو ئەوەی لە بۆنەکاندا بەجۆرێ لە جۆرەکان دان بەو کارە دەندرێت و هەروەها دووبارە دەکرێتەوە، دەکومێنتی نوسراو، گوتنی ناو چاوپێکەوتن، وتەدان، تێکەڵکردنی مەبەستی

لەناوبردن بە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن، بڵاوکردنەوەی ڕق و دژایەتی دژی گروپی نەویستراو بەشێوەیەکی سیستەماتیکیانە (بۆنمونە وەکو ئەوەی لە ڕواندا ڕوویدا) هتد. هەمووی ئاماژە بە بوونی مەبەستی لەناوبردن دەکەن.

دووەم: لە ئەگەری بوونی کوشتنی سیستەماتیکیانەی ئەندامانی سەر بە گروپێکی تایبەت، لەبەر ئەندامبوونیان لە گروپەکەدا، ئەگەر بێتوو کوشتارەکە کوشتنی هەزاران یان دەیان هەزار و بەرفراوان بێت، دەکرێ ببێتەهۆی سەلماندنی بوونی مەبەستی لەناوبردنی گروپە نەویستراوەکە. بەڵام لێرەدا پرسیاری ڕادەی گرنگی و کاریگەری بەشە لەناوبردراوەکە لەسەر تەواوی گروپە قوربانیەکە سەرنجی دەدرێتێ.

سێیەم: لەئەگەری بوونی کوشتاری بەهەزاران لە خەڵکی سڤیل و بێدەسەڵات، هەزاران پیرو، ژن و منداڵ کە سەر بە گروپێکی ڕەگەزی یا ئایینی یا ئەتنی تایبەت بن، دەکرێ بەڵگەی بەهێزبن بۆ سەلماندنی بوونی مەبەستی لەناوبردن لە لایەن تاوانکارەوە.

چوارەم: لە ئەگەری لەناوبردنی بەشێکی زۆری خەڵکە نەویستراوەکەدا بە جۆرێ گومان لە مەترسی لەناچوونی گروپێکدا ناهێڵێتەوە، لەو بارەدا (هەروەکو زۆربەی شارەزایان لەسەری تەبان) گومان لە بوونی مەبەستی لەناوبردن نامێنێتەوە.

هەروەها لە ئەگەری نەبوونی دەکومێنتدا، دەکرێ سەرنج بدرێتە ئەو بارودۆخەی کە دەوری کردارەکەیان داوە، کە وەکو "هەلومەرجی بنیدراو" لەلایەن هەردوو دادگای ڕواندا و یوگوسلاڤیا ناسراوە. بۆنمونە دادگای ICTR لە کەیسی ئاکایەسو Akayesu دا سەرنجی دایە سروستی سیستەماتیکیانەی کوشتار؛ داماڵینی قوربانیان لە هەموو هۆکارێکی بەرگریکردن تا بۆ کوشتن ئاسان بن؛ کوشتنی منداڵی تازە لەدایک بوو؛ کوشتنی ئەو ژنە سکپڕە هوتوانەی پیاوی توتسیان هەبوو؛ ڕێگاگرتن لە دەربازبوونی توتسیەکان؛ پروپاگەندی ڕادیۆیی دژەتوتسی؛ کوشتاری ئۆرگانیزەکراو هتد.[13]

---

[1] http://www.hrweb.org/legal/genocide.html بۆ زانیاري زیاتر سەیري

[2] سەیری بابەتێکی تر کە پەیوەندی بە پێناسەی گەلکوژییەوە هەیە لەڕێگای ئەو لینکە بکە:
http://www.kadirshorsh.com/Genocide..Gelkuji%20ya...pdf

[3] Matthias Bjørnlund, Matthias, Eric Markusen and Martin Mennecke, (in press) ”What is Genocide? ...

[4] Prosecutor v. Akayesu, para. 498.

[5] Prosecutor v. Jelistic, para. 108.

[6] Prosecutor v. Radislav Krstic**:** Judgement, 19 April 2004, case No: IT-98-33-T, parg. 12.

[7] Roth K. Jhon, ”The politics of Definition,” in Carol Rittmer, Jhon K. Roth and James M. Smith, eds. Will Genocide Ever End?, St. Paul: Paragon House 2002, p. 26.

[8] Matthias Bjørnlund, Matthias, Eric Markusen and Martin Mennecke, (in press) ”What is Genocide? ...

[9] هەمان سەرچاوەی پێشوو

[10] Frank Chalk and Kurt Jonassohn (1990), “The Conceptual Framework,” *The History and Sociology of Genocide*, Yale University Press: 42 .

[11]Ratner, Steven R. and Jason S. Abrams (2001), *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy*, second edition, Oxford University Press, 36.

[12]هەمان سەرچاوەی پێشوو

[13] Matthias Bjørnlund, Matthias, Eric Markusen and Martin Mennecke, (in press) ”What is Genocide? ...